

האור והרוח

בפרשה הקודמת, פרשת תרומה, קראנו על ארבעת הכלים שעמדו במשכן. בקודש הקדשים, החלק הפנימי ביותר של המשכן, עמד ארון הקודש ובו לוחות הברית. בחלק האמצעי, "בִּאֵהָל מוֹעֵד מְחוּץ לַפָּרֹכֶת, חֵלֶק הָעֵתִיד לְהִיהָפֵךְ לְהִיכָל שְׁבִיט הַמִּקְדָּשׁ, עֹמֵד מִזְבַּח הַקְטֹרֶת, וְזֶה מוֹלֵךְ עִמָּדוֹ הַשּׁוֹלְחָן בַּצֶּפֶן וְהַמְּנוּרָה בַּדְּרוֹם. בַּהֲתַחֲלֹת פְּרֻשָּׁתוֹ, פְּרֻשַׁת תְּצַוֶּה, חֹזֵר הַכְּתוּב לַמְּנוּרָה בַּצִּיּוּר: "וְאַתָּה [מֹשֶׁה] תִּצְוֶה אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְיִקְחוּ אֵלֶיךָ שָׁמָּה זֶת זָד... לְהַעֲלֹת נֵר תָּמִיד... מֵעֶרֶב עַד בֹּקֶר לִפְנֵי ה'".

שולחן ומנורה. בספרנו נועם אלימלך (פרשת תרומה), כותב ר' אלימלך מליזנסק ה'רבי' החסידי הגדול, שהשולחן מסמל את הגשמיות והמנורה ונרותיה – את הרוחניות: "דהמנורה היא רמז לאורות העליונים... והשולחן הוא רמז לפסולת הגשמיות". לתפיסה זאת המזהה בין אור ורוחניות, מקור מקראי ברור. זכריה הנביא (ד, א-ו) רואה חזון, שהיווה בסיס לסמלה של מדינת ישראל: "וְהָיָה מְנוֹרַת זָהָב כְּלָה... וְשִׁבְעָה נִרְתִּיקָ עָלֶיהָ... וְשִׁנָּיִם זֵיתִים עָלֶיהָ, אֶחָד מִיְמִין... וְאֶחָד עַל שְׁמֹאלָהָ". "מָה אֵל, אֲדֹנָי?", שואל הנביא את המלאך שבחזון, והמלאך עונה לו: לֹא בָחִיל וְלֹא בָכָה, כִּי אִם בְּרוּחִי, אָמַר ה' צִ-בְּאוֹת".

המנורה, או בעצם האורות שבנרות המנורה, מציינים את הרוח, ואולי את הרוחניות, מושג שקשה להגדירו למרות שהוא שגור בפי רבים. נראה לי, שבאופן בלתי מודע, רוב המשתמשים במושג זה, מנסים לבטא דרכו את שלילת הגשמיות, ומהי גשמיות קל מאוד להבין. רוחניות כזאת מתבטאת בפסגתה בסגפנות. על פיה, הנזיר הוא איש הרוח בה"א הידיעה, עובד הא-להים האמיתי, היחידי המסוגל להתקרב אליו. הרוחניות הנוצרית מחד, והמזרחית, בייחוד ההינדואיסטית, מאידך, שייכות ברוב זרמיהן לקטגוריה זאת.

היהדות הסתייגה מהרוחניות הסגפנית. ר' יהודה הלוי (ריה"ל) ביטא בצורה תקיפה ביותר הסתייגות זאת. במנשר של בריאות נפשית שבתחילת החלק השלישי של 'הכוזרי', עושה ה'חבר', החכם היהודי, גיבורו של הספר, "דקונסטרוקציה" של הרוחניות. את עובד ה', הוא מגדיר, דווקא על ידי שלילתה של הנזירות: "זאת תורת עובד הא-לוהים משלנו, אין הוא פורש מן העולם עד שיהיה הוא למשא על העולם והעולם למשא עליו, ואינו מואס בחיים שהם אחת הטובות שהשפיע הא-לוהים עליו". ריה"ל מבקר את הדרך הנזירית: "כל המשקיע עצמו בפרישות של נזירות מכניס עצמו בייסורים ובחולי נפשי וגופני". רבות מהתופעות הנתפסות כמיסטיות אינן אלא סימפטום פסיכופתולוגי: "איש אשר כזה יראו בפניו דכדוכי החולאים, אך בני האדם יחשבו לדכדוכי ענוה וכניעה". רגש המיאוס שכאילו העולם מעורר בו, הוא תוצאת הסגפנות: "וככה יהיה לשבוי המואס בחיים מתוך שהוא קץ במאסריו ובייסוריו". גם חיפוש הבדידות עלול להיות פתולוגי. אמנם יש בדידות חיובית, כבדידות החלקית של החכמים המסתגרים עם ה"חכמות שאדם מוצא ספוק

בשגותו בהן, והן מנעימות לו כל ימי חייו". לפי ריה"ל, מעין זה היה מעמדם של הנביאים, אשר הגיעו בחייהם להיות מקושרים לעולם הא-לוהי. הנביאים "פרשו מן העולם ושכנו במדבריות" אולם הם התחברו לדומים להם ולא היו מתבודדים לגמרי... מחזקים היו איש את אחיו... בקדושה ובטהרה. אלה היו בני הנביאים". לא כך הנזירים הסגפנים.

האדם הדבק ברוחניות הסגפנית "נשאר יומם ולילה במצב שנפשו תובעת ממנו ספוק צרכיה הטבעיים" שלא באים לידי מילוי. האדם זקוק ל"ראיה, שמיעה, דיבור", הפעלת הגירויים החושיים, ל"פעולה, אכילה ושתייה וחיי משפחה, בקשת רווחה בפרנסתו ותקנת ענייני ביתו". גם העזרה לזולת, היא לפי ריה"ל צורך אנושי בסיסי: "עזרה לדל וכיבוד התורה מהונו, בכל מקום שיש צורך בזה". הסתירות הפנימיות תמשולנה על אותו איש-רוח סגפני: "האם לא יתחרט על כל אשר אסר בו את נפשו ובחרטה זאת הלא יוסיף להתרחק מן העניין הא-לוהי שאליו ביקש להתקרב". עוד צעד אחד, ומן החרטה יגיע האדם לצביעות.

האם ייתכנו אורות אחרים, האם תתכן רוחניות אחרת? אולי הרוחניות אינה סגפנות אלא בקשת ידע, וצלם הא-להים שבאדם אינו אלא התבונה? אכן, בראשית הזמן המודרני, בעידן ההשכלה, הפך האור סמל של התבונה, הרציונאליות והאינטלקטואליות. את מתנגדיהם כינו המשכילים 'מורדי אור', כדברי הפסוק באיוב (כד, יג): "הֲמָה הָיוּ בְּמִרְדֵּי אֹר, לֹא הִפְּיֵרוּ דְרָכָיו". לא לחינם נקראת ההשכלה 'נאורות'. את הרוחניות ביטאה הנאורות על ידי הספרות והאמנות. זאת ועוד, הרוחניות הפכה למדעי הרוח. אורות אלה הכזיבו, הנאורות לא גאלה את העולם. המדעים המודרניים, ומדעי הרוח בתוכם, היו מוכנים לשרת מטרות שטניות. הנאורות הייתה פורייה בפיתוח הטכנולוגיה, אך מאחורי האידיאלים הגדולים של חרות ושוויון עליהם היא הכריזה, ארבו הדיכוי, הניצול, העוני, הקולוניאליזם. גם האמנות הכזיבה, והמוסיקה של ריצ'רד ווגנר היא הדוגמה הבולטת לכך. מכאן הצורך ברוחניות אחרת. ניסח אותה עמנואל לוינס, שהרבה לדבר דווקא על הגשמיות שביהדות הנבואית והחז"לית. אכן, יש ליהדות עניין בגשמיות, אך היא מתבטאת בהטבת מצבם של החלכאים והסובלים, בפעולה לניצחון על הכאב והדמעות. לפנינו הד אירוני להאשמה הנוצרית, שהיהודים גשמיים מדי. אמנם כן, לפנינו רוחניות גשמית. רבי ישראל סלנטר ביטא זאת בצורה מופלאה: "גופו של השני הוא הנשמה שלי". הרוחניות היא המוסריות.

מגמתה של הרוחניות הסגפנית הייתה עולם הבא. על פי היהדות המפתח לעולם הבא מצוי בעולם הזה. החבר מדגיש: "הא-לוהים מזכיר את החיים כחסד באומרו (שמות כג, כו): "אֶת מִסְפַּר יָמֶיךָ אֶמְלֵא"... כי כל מעשה טוב... בעולם הזה מעלה [את האדם] מדרגה בעולם הבא". בספר הזוהר, ובמקורות אחרים, בוטאו דברים אלה באמצעות ציור מופלא. בעולם הבא לבושה הנשמה ב'חלוקא דרבנן'. זהו חלוק הטווי מהמעשים הטובים שעשה האדם במשך ימי חייו. כקונטרסט לדברים אלה, עולות במחשבותיי תחריטיו של גוסטב דוֹרָה ל'יתופת' של דִּנְטָה אֵלִיגִיֶּרִי, בהם נראים החוטאים מתייסרים ערומים בגיהנום.

חלוק זה, מעין גוף שמימי של הנשמה, טווי, לא בידי ההינזרות והסגפנות, אלא על ידי המעשים הטובים שהגוף הארצי והגשמי מוכן לעשות. כדברי ר' אלימלך מליזנסק (ינועם אלימלך, בהעלותך) לא רק האורות הם בעלי משמעות. המנורה הגשמית עצמה נעשתה (במדבר ח, ד): "כִּמְרָאָה אֲשֶׁר הָרָאָה ה' אֶת מֹשֶׁה". גם הגוף יכול להיות במקצת קדוש.

לדעתי, המילה המקראית המתארת את הרוחניות היא 'קדושה'. לא הנזירות אלא הקדושה מקרבת אותנו להקב"ה (ויקרא יט, ב): "קְדוּשִׁים תִּהְיוּ כִּי קָדוֹשׁ אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם". על בסיס המדרש מפרש רש"י: "קְדוּשִׁים תִּהְיוּ - הוו פְּרוּשִׁים מן העריות ומן העבירה". הקדושה והרוחניות מתבטאות במטרות האמיתיות שהאדם קובע לעצמו, הן ביחס לזולת והן ביחס לעצמו. וקביעת מטרות "אחרונות" אלו היא חיונית אף לדורנו החי "כאילו" בכאן ובעכשיו. רוחניות פירושה קביעת מטרות לחיים מעבר לתאוות, למיניות, לכוח, לרדיפה אחר העושר ואחרי עבודות זרות אחרות. רוחניות היא המסוגלות להתרומם על עצמנו, לא כדי לשלול את הגופניות, אלא כדי לפתח ממדים נוספים של קיומנו.

היום מתקשרת הרוחניות לרוחות הנושבות מהמזרח הרחוק. אלא שמדיטציה ויוגה, אינן רוחניות, על כל פנים לא יותר משיטות פלדנקרייז או אלכסנדר. מוקסם אני מההבחנה שתורת חב"ד עורכת בין שתי הנפשות הקיימות באדם, בין הנפש הא-לוהית לבין הנפש הבהמית. על פי רוב מחלקים אנשי המוסר את האדם לשניים, בצורה אופקית, בגובה החגורה. למעלה שרוי הטוב, למטה – הרע והמגונה. תורת שתי הנפשות פירושה שהטוב והרע מחלקים את האדם לא אופקית אלא אנכית, כאילו מן השערות ועד לעקבים. גם בתוך המיניות יש טוב, וגם בתוך תופעות "רוחניות" יכולות לקנן מפלצות נאלחות. הרוח יכולה להיות טמאה. יש נביאי-שקר וגורואים-שקר. עליהם ניבא הנביא זכריה (יג, ב): "וְאֵת רֹחַ הַטָּמֵא אֶעֱבִיר מִן הָאָרֶץ". ועל המנורה ייאמר: "לֹא בָחִיל וְלֹא בָכַח, כִּי אִם בְּרוּחִי, אָמַר ה' צְ-בָאוֹת". 'ברוח' לא נאמר, אלא בְּרוּחִי.